

175 éves az Akadémia

A XX. század végnapjain visszatekintve a reformkor hajnaláig végül is erőt meríthetünk történelmünkéből a jövőnkhez, mivel – a Szózat hangjait idézve – „annyi balszerencse közt, oly sok vizsály után” egy olyan intézményünk megalapításának 175. évfordulóját ünnepelhettük november 3-án, amely maradéktalanul megvalósította életre hívásának fő célkitűzését: „a nemzeti nyelv kiműveltetését”. Hisz a magyar nyelv ma azon pár tucat nyelvek egyike a világon, amelyen minden szakterület művelhető, amelyik a legszélesebb kommunikációra alkalmas.

Egy magyar tudótestület alapításának eszméje századokon át búvópatakként fel-fel tört, még az Országgyűlés napirendjén is szerepelt már 1807-ben. Aminteközben egyre erősödött a honi tudományosság csakúgy mint a nemzet felemelkedését és önállóságát szorgalmazó reformgondolatok tettekre váltásának a szüksége, melyet az európai fejlődés gyorsuló üteme is motivált.

Reformkori sikerek

A kedvező pillanat végül is az 1823. november 3-i pozsonyi országgyűlésen jött el, amelynek napirendjén az akadémia alapításnak ügye szerepelt. Az alapítás mellett érvelőkhöz az éves jövedelmének felajánlásával csatlakozó fiatal gróf Széchenyi István példamutatása a Magyar Tudós Társaság megalapításához szükséges anyagiak közadakozásból való előteremtését eredményezte. E naptól tehát méltán eredeztethető a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása.

„Ez a nap máig úgy él a nemzet emlékezetében mint a társadalom tudomány iránti megbecsülésének a szimbóluma” – írta Glatz Ferenc elnök a Tudománypolitikai Kollégium elnökének címzett előterjesztésében, amelyben – az MTA Elnöksége 1996. október 31-i határozata nyomán – kérte, hogy november 3-át nyilvánítsák a Magyar Tudomány Napjává. Az indítványt a kormány az 55/1997.(IV.3.) sz. rendeletével elfogadta.

A Magyar Tudós Társaság alakuló ülését, amelyen gróf Cziráky Antal jogtörténész elnökölt, 1830. november 17-én Pozsonyban tartotta. A Társaság elnökévé gróf Teleki Józsefet, a kiváló történettudóst választották. Kimondták, hogy a Társaság székhelye Pest. Elfogadták a Társaság rendszabását, melynek 1. §-a így rendelkezett: „A M. T. Társaság a nemzeti nyelv kiműveltetésén igyekszik egyedül.”

Am a Társaság a nyelvűvelés mellett kezdettől fejleszti a természet- és a társadalomtudományokat, népszerűsíti az európai tudományosság eredményeit, és csakhamar a honi tudományosság meghatározó fórumává válik. 1846-ra kialakultak és egyenjogúvá váltak osztályai, nevezetesen a I. nyelv- és széptudományi, a II. filozófia, társadalmi és történelmi tudományok, és a III. matematika és természeti tudományok osztálya.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharcot követően az 1850-es évek végén gróf Dessewffy Emil közgazdász, majd báró Eötvös József író elnöksége alatt az Akadémia ügye lendületet vett. Még a kiegyezés előtt (1862-65 között) felépült – Fridrich August Stüler berlini építész terve alapján – az Akadémia színháza. Gyümölcsöző az Akadémia együttműködése a sorra alakuló nemzeti tudományos társaságokkal, többek között a Hollán Ernő elnökletével 1866-ban megalakult Magyar Mérnök és Építész Egylettel, a szakosodó egyetemi és főiskolai tanszékkel, így a Kir. József Műegyetemmel, az állami intézményekkel és a nagyobb iparvállalatokkal. Ennek eredményeként számos pályadíjalapítvánnyal támogathatja az Akadémia a különböző szakterületek művelőit, a szakmai periodikákat, túl a saját, 1872-ben alapított Könyvkiadó vállalatán. Az Akadémia magas színvonalú tevékenysége jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a XIX. század végén már az egész országot átfogó, felsőfokú oktató- és kutatóhálózat szolgálja a polgárosult Magyarország igényeit, és ezáltal ahhoz is, hogy hazánk ipara a századfordulóra versenyképessé vált a világszínvonalú termékeivel (pl. hengereszekék, gőzmozdonyok, transzformátorok).

Átszervezések és szerepváltások

Az ún. boldog békeidők félévszázados, fejlődést segítő nyugalmát a XX. század történelmi viharai felkavarták. A Monarchia széteséséhez, a polgári népköztársaság, majd a Tanácsköztársaság bukásához vezető I. világháború és a trianoni békediktátum súlyos következményei, nemkülönben a II. világháborúé, a német majd a szovjet megszállás és diktatúra, s végül az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése, és a mindezeket kísérő ideológiai, politikai erőszak jelentős veszteségeket

okoztak a honi felsőoktatásnak és tudományosságának is. Számos tudósunk külföldre távozott vagy itthon került méltatlan helyzetbe.

A pozsonyi és a kolozsvári tudományegyetemek, illetve a selmecbányai akadémia áttelepítése 1923-ban Pécsre, Szegedre, illetve Sopronba az Akadémia közreműködését is igényelte csakúgy mint a kultuszminiszter Klebelsberg Kunó kezdeményezte (1927) bécsi, római, párizsi és londoni Collegium Hungaricumok megszervezése. A miniszter eredményes kultúrpolitikájának köszönhető az oktatás fejlesztésén túl az is, hogy külföldről hazacsábította a szegedi tudományegyetemre Szent-Györgyi Albertet, akinek az itthon végzett kutatási eredményeit elismerő Nobel-díja (1937) egyben a honi tudományosság egyetlen világraszóló sikere is. (Sajnos 1948-ban, többekkel együtt végleg külföldre kényszerült.)

Az Akadémiát, a tudósok köztestületét, 1949-ben törvényileg szovjet mintára átszervezték, és államhatalmi szerepet is kapott: „tervszerűen irányítja az elméleti és az alkalmazott tudományok művelését”, ám döntéseit a közgyűlés, illetve az osztályok helyett az elnökség hozta meg pártállami felügyelettel. Az Akadémia tudományos osztályainak a száma 11-re nőtt. Az Akadémia feladata lett az új tudományos fokozatok: a tudomány kandidátusa, illetve doktora címek odaítélése a Tudományos Minősítő Bizottság és az illetékes osztály által szervezett nyilvános vitákat követően. Az Akadémia államhatalmi szerepét 1960-ban rendezetileg az alap kutatások koordinálására és irányítására módosították. Az 1969:41. sz. törvényerejű rendelet kettős vezetést állított az Akadémia élére. A tudományos testület elnökét a közgyűlés választotta, és annak volt felelős, viszont a szakigazgatás vezetőjét, a főtitkárt a kormány nevezte ki, és annak volt felelős. Ezzel az Akadémia formailag egységes maradt, de szervezetenként ketté szakadt. Az elnökség és a közgyűlés a döntési jogkörét jórészt csak 1986-ban kapta vissza az Elnöki Tanács 5. sz. törvényerejű rendeletével. Ezen időszak alatt az alap kutatásokat folytató intézeteket az Akadémia, az alkalmazott kutatásokat végző intézeteket a szakminisztériumok, míg az tanszéki kutatásokat részben a minisztérium, részben az Akadémia felügyelte.

Az állampárti ellenőrzés a társadalomtudományt és művelőit sújtotta elsősorban. A természettudomány művelőinek – a kutatási eszközök, a témaválasztás és az együttműködés lehetőségein belül – nagyobb volt a mozgáster. A hazánk – nemzetközi mércével mérve is – figyelemre méltó tudományos eredményeket ért el. Egy 1997-es európai uniós felmérés tanulmány pedig összefoglalóan megállapította: „Magyarország a legfejlettebb országok közé tartozik a képzés és az oktatás terén.” Ez pedig az eredményes folytatás záloga.

Újra önálló köztestület

Lényegi változást az Akadémia szervezetében az 1994. évi XL. törvény hozott, amely „önkormányzati elven alapuló, jogi személyként működő köztestület”-ként határozza meg az Akadémia jogállását, ugyanakkor a köztestület tagságát nemcsak az akadémikusokra, hanem a tudományos fokozattal rendelkezőkre is kiterjesztette. Az Akadémiának három funkciója van: 1. A tudomány műhelye. – Fontos feladata az új, szintelizáló gondolkodás kialakítása. 2. A nemzet tanácsadója. – Az Akadémiát a nemzet akarata hívta életre, ezért kötelessége foglalkozni nemzeti stratégiai kérdésekkel. 1997-ben indították a Magyarország az ezredfordulón című stratégiai kutatási programot, amely a társadalom és a gazdaság minden lényeges kérdésére kiterjed. Az eddigi eredményekről napjainkig mintegy két tucat könyv jelent meg. 3. A hazai tudományosság érdekképviseelője

A Magyar Tudomány Napját először 1997-ben ünnepeltük meg. Glatz Ferenc elnök a *Nyitás a társadalom felé* című előadásában kifejtette, hogy bár a kutatás öntörvényű, de soha nem lehet öncélú! Ezért a tudás-elkötelezett társadalom és társadalom-elkötelezett tudós alapítiszából az Akadémia programját így összegezte: *nyitás a széles közönség felé; nyitás a politikai elit felé; nyitás a vállalkozók felé* (ennek egy szép példája a vállalkozók alapította Bolyai János Alkotói Díj, amelyet az ideai tavaszon adtak át először); és *új tudományos médiapolitika*.

Az elmúlt három év visszaigazolta e program helyes voltát, és ennek kezdeti eredményei már tükröződtek az idei Magyar Tudomány Napja és a hozzákapcsolt országos rendezvénysorozat gazdag programjában. A nemzet tanácsadója funkciónak kedvező a társadalmi visszhangja és az Akadémia ajánlásai javarészt a kormányzat Széchenyi-terv programjának részévé váltak.

Lehofer Kornél